

ÁDEBIYATLAR:

1. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002., 12-сон, 213-модда.
2. Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2002., 12-сон, 215-модда.
3. Жураев Ю.А. Право и управление в области использования и охраны природной среды Республики Узбекистан: Автореф. дисс. ... докт.юр.наук. –М., 1996, – С. 3-4;
4. Файзиев Ш.Х. Теоретические проблемы правового обеспечения экологической политики Республики Узбекистан. Монография. –Т.:ТГЮИ, 2004, – С.45.

ҚАРАҚАЛПАҚЛАРДА ӨЗ-АРА ЖӘРДЕМ «КӨМЕК» ДӘСТҮРИНИҢ ИЗЕРТЛЕНИҢ ТАРИЙХЫНА ҚЫСҚАША ШОЛЫҢ

Хожаниязова Г.М.

*таяныш докторант, ӨзР ИА ҚҚБ Қарақалпақ гуманитар илимлер илим изертлеу
институты, Нөкис, Өзбекстан
e-mail: ghozaniazova@gmail.com*

Қарақалпақларда өз-ара жәрдем «көмек» деп аталып, социаллық институт сыпатында қәлиплескен, аўыл хожалық жумысларында ғалабалық көриниске ийе. «Көмек»-түрлери аўыл хожалық жумыслары, ирригация, шәрўашылық, жумысларында физикалық жақтан, той хәм мәресимлерде финансылық, мораллық, қайыр-сахаўатлық жәрдем көринисинде өз-ара жәрдем дәстүри қатаң сақланып қалған.

Қоңсы хәм шет ел изертлеўшилери тәрәпинен өз-ара жәрдем мәселеси хәр тәрәплеме үйренілген мәселелерден есапланады. Қарақалпақларда болса, өз-ара жәрдем мәселеси этнография илиминде комплексли үйренілмеген, актуал мәселелерден бири есапланғанлықтан, биз оны үйрениўди мақсет етип алдық.

Өз-ара жәрдем мәселесинде шет ел изертлеўшилери арнаўлы изерлеў жумыслары әмелге асырған болып, өз-ара жәрдем мәселесинде илимий тийкарда пикирлерин билдирген. Атап айтқанда, изертлеўши Е.Н.Коломасованың изертлеўлеринде өз-ара жәрдем мәселесине арнаўлы дыққат аўдарады. «... Жәрдем-жәмийеттиң универсал институты болып, жәмийет хәм оның төменги дизимлерин интеграцияласыўы хәм турақласыўы ушын зәрүр әхмийетке ийе болып, бүгинги күнде шаңарақлық жәрдем көрсетиў оның ең тийкарғы көринислеринен бири»[Коломосова, 2005: 12]-деген илимий пикирлерин баян етеди.

Аўыл хожалығындағы өз-ара жәрдем мәселесинде изертлеўши О.И.Лылова: «...Әдетте, хәрбир шаңарақ өзиниң күнделикли искерлигинде бәнтлик түрлери хәм дәрәмат дереклери бойынша товар, тиришилиқ хәм дәстүрий хожалық түрлерин бирлестирип, өз ықтыярындағы барлық ресурслардан пайдаланады. Бул болса жүдә кәмбағалласыўдан қашыў имканиятын береді. Буннан тысқары, ресурслардың үлкен бөлеги бийғәрез материаллық жәрдем, айырбаслаў формасында келеди, себеби, аўыл жәмийети хәр дайым ағайыншилиқ хәм қоңсышылық өз-ара жәрдем, дослық көмектиң кең тармағы менен ажыралып турады» [Лылова, 2021: 287] -деп көрсетсе, Ш.И.Омаров изертлеўлеринде өз-ара жәрдем дәстүрине айрықша итибар қаратады хәм оның түрлерин, формаларын арнаўлы түрде бөлип көрсетеди: «Цудахарлар арасында қысқа мүддетли мийнет талап етилетуғын жумысларды ислеўде бир мәртелик топарлық өз-ара жәрдем көрсетиўдиң ең кең тарқалған формасы-«билхъа» еди» [Омаров, 2008: 13]деп көрсетсе, изертлеўши Х.Исмаилов қоңсы халық саналған өзбеклердеги өз-ара жәрдем мәселесине тоқталып, «хашар»- адамлардың ықтыярий мийнеттеги өз-ара жәрдеми [Исмаилов,1983:24] деген илимий пикирлерин билдиреди.

Демек, хәрбир халық турмысында өз-ара жәрдем мәселеси хәр түрли ат пенен күнделикли турмысында қалиплескен. Социаллық институт болып раўажланып, оның түрлери, формалары, функциялары дәўир талабы негизинде трансформацияланды яки модернизацияға ушыраған жағдайында да жоғалмайды.

Қарақалпақларда өз-ара жәрдем яғный «көмек» мәселесин академик С.Камалов төмендегише түсиндиреди: «...Қарақалпақларда узақ ўақыт даўамында руўлар, ағайинлер арасында ғамхорлық түрлеринен бири көмек қалдықлары сақланып қалған. «Көмек» жумыслары тийкарынан егис, жыйын хәм суўғарыў системаларын тазалаў ўақтында әмелге асырылады» [Камалов, 1968: 137,138] -деп көрсетип, қарақалпақлардағы «көмек» дәстүрине қысқаша шолыў берип өтеди.

Изертлеўши Р.Қосбергенов «көмек» социаллық институтына арнаўлы тоқтап өтеди: «...Көмек-хақыйқый мәнисинде ғалабалық жәрдем. Орта Азияның көпғана халықларында түрли атлар менен ғалабалық жәрдем көрсетиў дәстүри әййемнен сақланып қалған.

Ғалабалық жәрдем, тийкарынан, аўылдың бай қатламлары тәрәпинен үй-жай қурылысында, салмалар қазыўда ҳ.т.б. қолланылған. Бай жай салмақшы болса, көмек айтады, мал сойып тағам таярлайды. Жумыста аўылдың барлық халқы, оның ағайинлери қатнасыўы керек еди» [Косбергенов, 1958, 257,258] -деп көрсетеди.

Изертлеўши, Ы.Шәлекеновтиң изертлеўларинде дала жумыслары, суўғарыў ислеринде аўыл адамлары яки руў адамлары менен биргеликте жәрдем тийкарында әмелге асылғанлығы хаққында айта өтип, тийкарынан ирригация жумысларында ғалаба жәрдем тийкарында «жап», «салма», «тоңыртқа», «саға» қазылғанлығы хаққында мағлыўмат береді. Деген менен, өз-ара жәрдем «көмек» социаллық институты мәселесине арнаўлы тоқталмаған.[Шәлекенов, 1958, 284,285]

Қарақалпақларда өз-ара жәрдем «көмек» мәселеси бойынша М.М.Давлетияров арнаўлы изертлеўлерди әмелге асырады. Изертлеўши өз-ара жәрдем «көмек» мәденият компонентлерин социаллық институтлар екенлигин көрсетип береді. Өз-ара жәрдем «көмек»-тарийхый қәлиплескен дәстүр болып, жәрдемниң жәмәәтлик көриниси, яғный ықтыярий физикалық жәрдем, [Давлетияров, 2018:20]-деген илимий пикирлерин келтиреді.

Қарақалпақларда аўыл-хожалық жумысларын әмелге асырыўда өз-ара социаллық бирлик, өз-ара жәрдем тийкарында әмелге асырылған. Себеби, аўыл хожалық жумысларында жаңа жерлерди ашыў, шүдигар жумыслары, жап-салмалардың ғалаба көмек нәтийжесинде тазаланыўы, жаңа ирригация тармақларының ашылыўы булардың барлығы үлкен күшти талап ететуғын физикалық аўыр жумыс болғанлықтан, аўыл арасында өз-ара жәрдем ғалабалық көмек шөлкемлестирилип аўыл адамлары тартылған.

Солай екен, ҳәр қандай халықтың социаллық турмысында, өз-ара жәрдем турмыслық көнликпелер тийкарынан пайда болып ҳәм ўақыттың өтиўи менен ҳәр түрли формалары қәлиплесип, кең ен жайып дәстүрге айланып барды. Орта Азия аймағында жасаўшы халықлардың аўыл хожалық турмысы аграр экономикасына тийкарланғанлықтан, аўыл хожалығында мийнет етиўши халық арасында өз-ара жәрдемниң ҳәр түрли формалары қәлиплести

Жуўмақлап айтқанымызда, қарақалпақлардағы өз-ара жәрдем «көмек» мәселеси, бүгинги күнде оның модернизацияланыўы яки трансформацияланыў дәрежелерин илимий тийкарда үйрениў оның түрлерин, функцияларын ашып бериў изертлеўди талап етип турған мәселелерден бири болып табылады.

ӘДЕБИЯТЛАР:

1. Давлетияров М.М. Қарақалпақлар замонвий кундалик Хаётида ижтимоий институтларнинг ўрни ва роли//тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) диссертацияси автореферати.-Т.2018, 20-бет
2. Исмаилов Х. Хашар его роль в трудовом и интернациональном воспитании масс.// Общественные науки в Узбекистане. №2.1983.с.24
3. Коломасова Е.Н. Институт помощи в системе семейно-родственных отношений.// автореф.диссер. на соиск.уч.степ.канд.социологических наук. Саранск,2005. С-12
4. Камалов С. Каракалпакии в XVIII-XIX веках. Т.1968.-137-138стр
5. Косбергенов Р. Положение каракалпакского населения в Хивинском ханстве в конце XIX-начале XX века.//Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции.Т.III.М. 1958 .с.256-257.
6. Лылова О.В. Неформальная взаимопомощь в сельском сообществе. Аналогия социально-экономической мысли России:XIX-XX века.Москва; Берлин; Директмедиа Пабблишинг, 2021.- 287стр.
7. Омаров Ш.И. Быт и духовная культура даргинцев-цудахарцев в XIX -начале XX в.//автореф. дисс.на соиск.ученой степени к.и.н. Махачкала,2008. С-13
8. Шәлекенов Ы. Быт каракалпакского крестьянства Чимбайского района в прошлом и настоящем. Материалы и исследования по этнографии Каракалпаков//труды ХАЭЭ.Т.3 М-1958. С-284, 285.